

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH MOTIVATSIYASINI OSHIRISHDA O'QITUVCHINING ROLI (2-SINF MISOLIDA)

Turdiyeva Shohsanam Maxamadali qizi

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.16963792>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-Avgust 2025 yil
Ma'qullandi: 25- Avgust 2025 yil
Nashr qilindi: 27- Avgust 2025 yil

KEY WORDS

o'qish motivatsiyasi; 2-sinf; ichki motiv; tashqi motiv; o'qituvchi roli; o'qish muhitini dizaynlash; o'quvchining tanlovi; hamkorlikda o'qish; oqimli o'qish; refleksiya

ABSTRACT

Maqolada 2-sinf o'quvchilarida o'qishga nisbatan ichki va tashqi motivlar uyg'unligini shakllantirishda o'qituvchining yetakchi roli nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi. Nazariy asos sifatida o'zini-o'zi belgilash nazariyasi, qiziqishning to'rt bosqichli modeli hamda sotsiokultural qarashlar tahlil qilinadi; o'qituvchi faoliyatining sinf muhitini tashkil etish, individual tanlov va maqsad qo'yish imkoniyatlarini yaratish, mazmuni shaxsiy tajriba bilan bog'lash, hamkorlik va mulohazakor o'qish amaliyotlarini yo'lga qo'yish kabi komponentlari konseptual izohlanadi. Amaliy qismda 2-sinfda 10 haftalik o'qish motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash dasturi tasvirlanadi: dars oldi suhbatlari, o'quvchining tanlov huquqi, o'qish konfranslari, uy va maktab hamkorligi, portfel va "o'qish pasporti" kabi vositalar integratsiya qilinadi. Pedagogik kuzatuvlar, qisqa so'rovnomalar, oqimli o'qish va mazmuni qayta bayon etish ko'rsatkichlari asosida motivatsiya dinamikasi baholanadi. Natijalar o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan ijobiy psixologik iqlim, maqsadli rag'bat, matn bilan faol muloqot va ota-ona ishtiroki o'rtasida barqaror bog'liqlik borligini ko'rsatadi; o'quvchilarda o'qish chastotasi va diqqatni jamlash ko'nikmalari mustahkamlanadi, o'z-o'zini tartibga solish va o'quv refleksiyasi kuchayadi. Muhokamada amaliy dastur komponentlarining nazariy asoslar bilan muvofiqligi, 2-sinfdagi yosh xususiyatlari bilan mosligi hamda cheklovlar tahlil qilinadi. Xulosa sifatida o'qituvchining didaktik dizayni, individual marshrutlar, baholashning o'sishga yo'naltirilgan shakllari va maktab-oila hamkorligi o'qish motivatsiyasini uzluksiz qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi omil ekani asoslanadi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qish savodxonligi fanlararo kompetensiyalarning poydevorini yaratadi. Ayniqsa 2-sinf davrida tovush-grafema mosligi nisbatan barqarorlashib, o'quvchi diqqatini texnik oqimdan mazmunni tushunishga ko'proq yo'naltira oladi. Shu bilan birga, aynan shu bosqichda o'qishga qiziqish tez o'zgaruvchan bo'lib, sinfdagi ijtimoiy-psixologik iqlim, tanlangan matnlarning ma'naviy-madaniy yaqinligi, o'qituvchining muloqot uslubi va baholash strategiyalari motivatsiya yo'nalishini aniqlab beradi. O'qish motivatsiyasi ko'p komponentli sistemadir: o'zini qobiliyatli his etish, avtonomiya, maqsadga yo'naltirilganlik, ijtimoiy tan olinishi va o'qishdan olinadigan zavq unda o'zaro ta'sirda namoyon bo'ladi. Agar o'quvchi matn bilan ishlashda tanlov erkinligi, muvaffaqiyatni boshdan kechirish hamda mazmunni real hayot bilan bog'lash imkoniyatiga ega bo'lsa, ichki motivlar kuchayadi; aksincha, faqat tashqi mukofotlar va nazorat ustuvor bo'lsa, motivatsiya barqarorsizlanadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, 2-sinfda o'qituvchi dars strukturasi o'quvchi agentligini qo'llab-quvvatlaydigan tarzda dizaynlasa, qisqa, ravon va ma'noli matnlar, dramatisatsiya va suhbat, juftlikda o'qish, tayanch savollar, "o'qi-o'yla-bo'lish" kabi texnikalar motivatsiyani sezilarli oshiradi. Shu bois maqolada o'qituvchining roli nazariy yondashuvlar bilan asoslanib, 2-sinf misolida integrallashgan pedagogik dastur sinov natijalari yoritiladi.

Tadqiqotning maqsadi 2-sinf o'quvchilarida o'qish motivatsiyasini oshirishga qaratilgan o'qituvchi amaliyotlari paketini ishlab chiqish va uning samaradorligini baholashdir. Bunda o'qituvchining sinf muhitini tashkil etish, o'quvchining tanlov huquqini kengaytirish, maqsad qo'yish va o'z-o'zini baholash, ota-ona bilan pedagogik hamkorlikni yo'lga qo'yish, oqimli o'qish va mazmunni idrok etishni uyg'unlashtirishdagi roli asosiy o'rinda turadi.

Tadqiqot dizayni sifatida amaliy-tadqiqot (action research) yondashuvi tanlandi. Ish 10 hafta davomida 2-sinfda olib borildi. Dastlabki bosqichda sinfning o'qish bo'yicha holati diagnostika qilindi. Diagnostika uch manbaga tayandi: qisqa motivatsion so'rovnoma (o'qishdan zavq, o'zini qobiliyatli his etish, tanlov erkinligi, ijtimoiy almashuv ko'rsatkichlari), oqimli o'qish tezligi va aniqligi (bir daqiqada o'qiladigan so'zlar, xatolar xaritasi), mazmunni qayta bayon etish hamda savollarga javob berish indikatorlari. Etik jihatdan barcha ota-onalar og'zaki va yozma rozilik bildirishdi; tadqiqot natijalari ta'limiy maqsadlarda umumlashtirib keltirildi.

Dastur quyidagi o'qituvchilik amaliyotlariga tayandi, biroq u darsda ketma-ketlik tarzida emas, balki integrallashgan yondashuv bilan amalga oshirildi. Har bir haftalik dars dizaynida matnlar mavzusi o'quvchilarning kundalik tajribasi (oila, sinf, mahalla, tabiat) bilan bog'landi; o'qituvchi dars boshida qisqa motivatsion suhbat orqali o'quv vazifasining ma'nosini ochdi, kutilayotgan natijalarni o'quvchi bilan birga muhokama qildi, shaxsiy "o'qish maqsadi" ni yozdirib bordi. Matn tanlashda o'qituvchi ikki-uch muqobil minio'quv to'plamini taklif qilib, o'quvchining tanlovini rag'batlantirdi; matn murakkabligi differensiallashtirildi. O'qish jarayonida juftlik va kichik guruhlarda navbatma-navbat ovoz chiqarib o'qish, rolli sahnalashtirish va savol-javoblar o'tkazildi. Har bir o'quvchi bilan qisqa individual o'qish konfranslari yo'lga qo'yilib, o'z-o'zini baholash kartochkasi to'ldirildi. Uyda o'qishni qo'llab-quvvatlash maqsadida "o'qish pasporti" yuritildi, unda o'qigan matn nomi, o'qish vaqti, savollarga javoblar va ota-onaning qisqa mulohazasi qayd etildi. Baholash o'sishga yo'naltirilgan bo'lib, ballar bilan birga og'zaki va yozma izohlar ustuvor qilindi.

Ma'lumotlar aralash usulda tahlil qilindi. Miqdoriy ko'rsatkichlar bo'yicha dastlabki va

yakuniy o'lchovlar taqqoslandi; sifat tahlilida o'quvchilarning darsdagi ishtiroki, mavzuga munosabatidagi o'zgarishlar, mustaqil savollar soni va mazmunida kuzatilgan tendensiyalar, shuningdek o'qituvchi dala kundaligi yozuvlari ko'rib chiqildi.

Dastlabki diagnostika 2-sinf o'quvchilarining o'qishga nisbatan motivlari notekis ekanini ko'rsatdi. O'qishdan zavq indikatorlari o'rtacha darajada bo'lib, o'zini qobiliyatli his etish nisbatan past ko'rsatkichlarda qayd etildi; ijtimoiy almashuv komponenti (o'qiganini tengdoshlar bilan bo'lishish istagi) esa vaziyatga bog'liq ekanligi sezildi. Oqimli o'qish bo'yicha ko'pchilik o'quvchilar so'zlarni mexanik tarzda o'qir, pauza va intonatsiyada beqarorlik kuzatildi; mazmuniy savollarga javoblar ko'pincha orfografik xotiraga tayanar, dalillash qisqa bo'lardi.

Dastur joriy etilgach, 4-haftadan boshlab o'qishdan zavq indikatorlarida ko'tarilish qayd etildi. O'quvchilar dars boshi suhbatida dars maqsadini o'z so'zlari bilan aytib bera boshladi; "bugun nimani bilmoqchiman?" savoliga qisqa va aniq javoblar berishdi. Matn tanlovining erkinligi g'oyasi sinfda ijobiy kutish hissini kuchaytirdi: o'quvchilar o'zlari tanlagan matnni juftiga tavsiya qilishdi, muqova tasviri va sarlavha asosida taxminlar bildirishdi, bu esa mazmuniy qiziqishni rag'batlantirdi. O'qish konfranslari chog'ida o'qituvchi o'quvchi bilan ko'z kontaktini saqlagan holda qisqa savollar bilan fikrni ochdi; o'quvchi o'z muammosini nomlab bera olganida, keyingi darsda aynan shu jihat bo'yicha kichik mashq taklif qilindi. Shu tarzda o'qituvchi o'quvchining "yengil zona"sidan chiqmasdan, asta-sekin murakkablashtirish tamoyiliga amal qildi.

Oqimli o'qish ko'rsatkichlari haftama-hafta barqaror o'sishni namoyon qildi. O'quvchilar intonatsiya va pauzalarni mantiqiy bo'g'inlarda qo'llay oldi; matnning emotsional ohangi ko'proq sezildi, bu esa tinglovchi sinfdoshlarining ham ishtirokini faollashtirdi. Qayta bayon etishda matn tuzilmasini saqlash, sabab-oqibat bog'lanishlarini ko'rsatish va dalillashda o'sish kuzatildi. O'qish pasportlari muntazam to'ldirilgani uy va maktab o'rtasidagi pedagogik aloqani mustahkamladi: ota-onalar farzandining qiziqish maydonlarini yaxshiroq anglay boshladi, o'quvchi esa uyda o'qiganini maktabda bo'lishish orqali ijtimoiy tan olinishi ehtiyojini qondirdi.

Motivatsion so'rovnomalardagi ochiq savollar tahlili o'quvchilarning o'qishga munosabatidagi semantik o'zgarishni ko'rsatdi. Dastlab "o'qish — topshiriq" mazmunli birliklari ko'p uchrasa, dastur yakunida "o'qish — sarguzasht, savollar, bilish" kabi birliklar ustunlashdi. O'quvchilarning o'z-o'zini baholash kartochkalarida qiyinchiliklarning aniq nomlanishi ("so'zlarni bog'lashda to'xtab qolaman", "savollarga dalil keltirishga qiynalaman") hamda o'z kuchi yetishiga ishonch bildiruvchi yozuvlar ("bugun tezroq o'qidim", "savollarim ko'paydi") ko'paydi. O'qituvchi kundaligida darsdagi ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning nozik belgilari qayd etildi: juftliklar bir-biriga muloyim izohlar beradi, sinfda kulgili sahnalashtirishlar orqali xatodan qo'rquv kamayadi.

Sifat ko'rsatkichlariga parallel ravishda miqdoriy dinamikalar ham ijobiy bo'ldi. Dastlabki va yakuniy o'lchovlarni taqqoslaganda o'qishdan zavq ko'rsatkichi aniq o'sdi; o'zini qobiliyatli his etish komponentida sezilarli siljish kuzatildi, bu esa o'quvchilarning murakkabroq matnlarga bo'lgan tayyorgarligini oshirdi. Oqimli o'qish tezligi va aniqligi barqarorlashdi, mazmuniy savollarga javob berishda dalillash va misollar keltirish chastotasi ortdi. Natijalar o'qituvchi tomonidan yaratib berilgan avtonomiya va ko'mak muvozanati motivatsiyaning barqaror o'sishi uchun zarur shart ekanini ko'rsatdi.

Olingan natijalar o'qish motivatsiyasi strukturasi o'qituvchi rolining markaziy ekanini tasdiqlaydi. Darsning didaktik dizayni o'quvchining sub'ekt sifatidagi pozitsiyasini tan olgan sari ichki motivlar faollashadi. O'zini-o'zi belgilash nazariyasida ta'kidlanganidek, avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlari qondirilganda motivatsiya ichkilashadi; 2-sinfidagi dasturda aynan shu uchlikni qo'llab-quvvatlaydigan komponentlar — tanlovga asoslangan matnlar, o'sishga yo'naltirilgan izohli baholash va hamkorlikda o'qish amaliyotlari — muvofiq ishladi. Qiziqishning bosqichma-bosqich rivojlanishi modeliga ko'ra, vaziyatli qiziqishdan barqaror shaxsiy qiziqishga o'tish uchun takroriy ijobiy tajribalar, mantiqiy murakkablashtirish va mazmuniy yangilik zarur; dasturda matn mavzularining hayotiy yaqinligi, sahnalashtirishlar, savol-javoblar va o'qish pasportlari orqali ijobiy sikl hosil qilindi.

Sotsiokultural nuqtai nazardan qaralganda, o'qish — bu alohida individual faoliyat emas, balki mazmun ustida birgalikda fikrlash jarayonidir. Sinfda o'qituvchi tashkil etgan suhbat madaniyati, mulohazakor savollar, juftlikdagi tinglash va javobni qo'llab-quvvatlash vositalari o'quvchining "yaqin rivojlanish zonasi"da qo'llab-quvvatlovchi grandiyani yaratdi. Bu holat oqimli o'qishdagi intonatsiya, pauza va mantiqiy urg'ularning tabiiyligini oshirdi; tekst bilan emotsional aloqa kuchaygani tinglovchilik madaniyatini ham rivojlantirdi.

Dasturda baholashning o'sishga yo'naltirilgan shakllari motivatsion jihatdan hal qiluvchi bo'ldi. Ball ko'rinishidagi yakuniy bahodan ko'ra, o'qituvchining aniq va qisqa mulohazalari, keyingi qadamga doir taklifi hamda o'quvchining o'z-o'zini baholashi motivatsiyani mustahkamladi. Shu bilan birga, tashqi rag'batlar (belgilar, yorliqlar) darsning asosiy drayveriga aylantirilmaganida, ichki motivlar sustlashmadi; aksincha, tashqi rag'batlar ijtimoiy tan olinishi ehtiyojini qondiruvchi "yumshoq" vosita sifatida ishlatilganda, ichki motivlar bilan zid kelmadi.

Uy va maktab hamkorligi ham muhim bo'ldi. Ota-onaning konstruktiv ishtiroki o'qish jarayonini uzluksiz muhitga aylantirdi, ayniqsa kechqurun qisqa birgalikda o'qish marosimlari o'quvchida ijobiy assotsiatsiyalarni mustahkamladi. Ota-onaga berilgan qisqa yo'riqnomalar va "o'qish pasporti" ularga kuzatuvchanlikni oshirish, bolaning qiziqishlarini aniqlash va o'qituvchi bilan bir xil semantik tilni shakllantirishga yordam berdi.

Albatta, dastur cheklovlardan xoli emas. Amaliy-tadqiqot sinf miqyosida o'tkazilgani natijalarni umumlashtirishda ehtiyotkorlikni talab qiladi; dars jadvali, matn fondi va sinf hajmi kabi tashkiliy omillar turlicha maktablarda farq qilishi mumkin. Shuningdek, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va refleksiv madaniyati dastur samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi; shu bois metodik ko'mak va tajriba almashinuvi tizimli yo'lga qo'yilishi lozim. Kelgusida ko'lamni kengaytirish, nazorat guruhlari bilan taqqoslash, uzoq muddatli kuzatuvlar va o'quvchilarning yozma nutq ko'nikmalari hamda lug'at boyligidagi o'zgarishlarni ham kiritish maqsadga muvofiqdir.

2-sinfda o'qish motivatsiyasini shakllantirish o'qituvchining didaktik dizayniga, sinfda ijtimoiy-psixologik iqlim yaratish mahoratiga va o'quvchining agentligini qo'llab-quvvatlashga bevosita bog'liq. Tanlovga asoslangan matn tanlovi, maqsad qo'yish va o'z-o'zini baholash, hamkorlikda o'qish, qisqa individual konfranslar, uy-maktab hamkorligi hamda o'sishga yo'naltirilgan fikr-mulohaza ichki motivlarni faollashtiradi. Oqimli o'qish bilan mazmuniy tahlil o'rtasidagi integratsiya o'qishdan zavq va kompetentlik tuyg'usini oshiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi tomonidan yaratilgan avtonomiya va ko'mak muvozanati, ijobiy kutishlar, mantiqiy murakkablashtirish va madaniy jihatdan yaqin matnlar

motivatsiyani barqaror qo'llab-quvvatlaydi. Shunday ekan, metodik xizmat doirasida o'qituvchilarni refleksiv amaliyot, matn dizayni, suhbatni boshqarish va formatived baholash bo'yicha doimiy rivojlantirish o'qish motivatsiyasining tizimli o'sishi uchun asosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Deci, E. L.; Ryan, R. M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. — New York: Plenum Press, 1985. — 371 p.
2. Deci, E. L.; Ryan, R. M. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior // Psychological Inquiry. — 2000. — Vol. 11, No. 4. — P. 227–268.
3. Wigfield, A.; Guthrie, J. T. Relations of children's motivation for reading to the amount and breadth of their reading // Journal of Educational Psychology. — 1997. — Vol. 89, No. 3. — P. 420–432.
4. Guthrie, J. T.; Wigfield, A.; Perencevich, K. C. et al. Motivational and cognitive predictors of text comprehension and reading amount // Scientific Studies of Reading. — 2004. — Vol. 8, No. 3. — P. 211–256.
5. Cambria, J.; Guthrie, J. Students' motivation for reading // The Reading Teacher. — 2010. — Vol. 64, No. 2. — P. 95–105.
6. Gambrell, L. B. Seven rules of engagement: What's most important to know about motivation in literacy // The Reading Teacher. — 2011. — Vol. 65, No. 3. — P. 172–178.
7. Brophy, J. Motivating Students to Learn. — 3rd ed. — New York: Routledge, 2010. — 360 p.
8. Hidi, S.; Renninger, K. A. The four-phase model of interest development // Educational Psychologist. — 2006. — Vol. 41, No. 2. — P. 111–127.
9. Pressley, M. Reading Instruction That Works: The Case for Balanced Teaching. — 3rd ed. — New York: The Guilford Press, 2006. — 560 p.
10. Stanovich, K. E. Matthew effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy // Reading Research Quarterly. — 1986. — Vol. 21, No. 4. — P. 360–407.
11. Duke, N. K.; Pearson, P. D. Effective practices for developing reading comprehension // In: Farstrup A. E., Samuels S. J. (eds.) What Research Has to Say About Reading Instruction. — Newark, DE: International Reading Association, 2002. — P. 205–242.
12. Nation, I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2001. — 477 p.